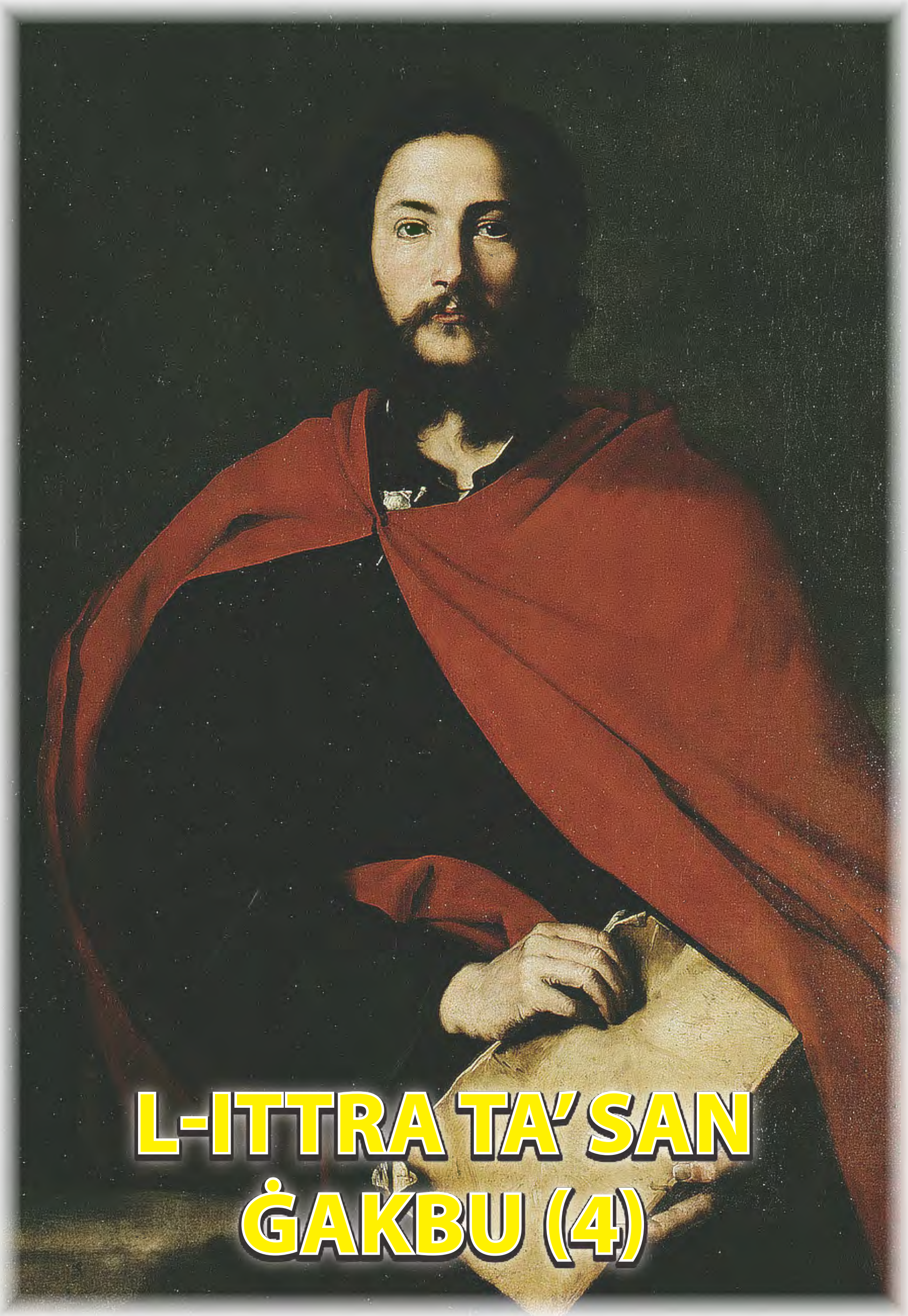

L-ITTRA TA' SAN ĠAKBU (4)

"Hemm xi ħadd marid fostkom? Ħalli dan isejjaħ lill-presbiteri tal-Knisja; u ħalli dawn jitolbu għalih u jidilkuh biż-żejt f'isem il-Mulej: it-talba tal-fidi ssalva lill-marid, u l-Mulej iqajmu; u jekk ikun għamel xi dnubiet jinħafrulu" (Ġakbu 5:14-15)

Fr Charles Buttigieg

Alla u l-Kristoloġija ta' Ġakbu

It-titlu ta' Alla 'ho theos' insibuh 16-il darba. It-titlu ta' 'kyrios' (Mulej) li nsibuh 8 darbiet fl-ittra jirriferi mhux biss għal Alla imma wkoll għal Kristu. L-ittra tara lil Alla bħal Ħallieq u Missier ta' l-univers (1:16-18). Ħalaq l-univers liberalment permezz tal-kelma tiegħu: "Għax ried hu, wilidna bil-kelma tal-verità, biex inkunu l-ewwel frott tal-ħlejjaq tiegħu" (1:18). L-ispirtu ta' Alla jgħix fil-bniedem (3:9 u 4:6). Għal Ġakbu Alla huwa wieħed u veru kif naraw f'2:19: "Inti temmen li Alla huwa wieħed, u tagħmel sew. U dan ix-xjaten ukoll jemmnuh, u jitriegħdu". Minnu joħroġ biss it-tajjeb: "Kull ħaġa tajba li tingħata u kull don perfett jiġi mis-sema, jinżel mingħand il-Missier, l-għajn tad-dawl, li fih ma hemm ebda tibdil u anqas dell ta' tidwir." (1:17). Huwa qrib il-bniedem (4:7) u jisma' t-talba tal-bniedem: "Jekk xi ħadd minnkom jonqsu l-għerf, għandu jitlob lil Alla, li jagħti lil kulħadd b'id miftuħa u bla ma jċanfar lil ħadd, u jagħtihulu." (1:5, ara ukoll 5:15-17). Huwa twajjeb u jħenn: "Dawk li żammew sħiħ sal-aħħar, araw, aħna nqisuhom bħala hienja. Smajtu bis-sabar ta' Ġob, u tafu kif bl-għajnuna tal-Mulej hu għalaq jiem ħajtu; għax il-Mulej jaf jagħder, u hu ħanin bil-bosta." (5:11). Jaħfer id-dnubiet: "it-talba tal-fidi ssalva lill-marid, u l-Mulej iqajmu; u jekk ikun għamel xi dnubiet, jinħafrulu" (5:15). Iħobb il-ġustizzja socjali (2:7), jagħżel il-foqra (2:5) u jrid li jkunu rispettati (2:3-16). Minnu tiddependi l-ħajja preżenti, kif ukoll dik futura (4:12-15). Huwa fuq kollox l-Leġiżlatur u l-Imħallef: "Wieħed biss huwa dak li jagħmel il-Liġi, wieħed biss l-Imħallef: dak li għandu s-setgħa jeħles u jeqred. Int min int biex tiġġudika 'l ħaddieħor?" (4:12). Alla jissejjaħ 'pater', Missier', f'1:17; 1:27 u 3:9 ('pater ton photon') b'rabta ma' Alla Ħallieq (ħalaq id-dawl; ara Salm 136:7 u Ġob 38:28). Huwa ħalaq kollox u għamel il-bniedem fuq ix-xbieha tiegħu kif naraw f'3:9. Hemm xebh ukoll fil-kuntest ta' bejn Ġakbu 5:4 ('eis ta ota kuriou sabaoth') u Isaija 5:9 u Ġakbu 1:10-11 ma' Isaija 40:6-7. Fil-fatt 'Kurios sabaoth' (il-Mulej tal-Eżerċti) insibuh 64 darba fis-LXX, li 52 minnhom jinsabu fil-ktieb ta' Isaija. Rigward l-Ispirtu s-Santu San Ġakbu jirreferi għalih meta jitkellem mill-għerf li jissemma ħafna drabi mal-fidi u mal-ħajja morali tan-nisrani kif naraw f'3:13 ('sophos') u 3:13-17 ('sophia'). Rigward dan Kirk jikteb: "we have found a limited and yet significant number of passages in which either Wisdom and Spirit are directly identified or they are said to have the same function, or Wisdom becomes the supreme and overriding gift of the Spirit." Waqt li hawnhekk Davids isostni: "James has a wisdom pneumatology, for wisdom in James functions as the Spirit does in Paul: wisdom helps one stand, delivers one from the flesh ('epithumia' in James) and produces the fruit of the Christian life."

Fl-Ittra ta' Ġakbu hemm riferenza għal Kristu f'1:1; 2:1; 2:7; 5:7; 5:8; 5:9; 5:14; u 5:15. Huwa l-Mulej Ġesu Kristu (1:1), il-Mulej tal-glorja (2:1), il-Mulej (5:8) u l-Imħallef: "tgergrux kontra xulxin, l-aħwa, biex ma tkunux iġġudikati: araw, l-Imħallef qiegħed hawn, quddiem il-bieb" (5:9). Il-formula: 'Kyrios Iesous Christos', insibuha f'1:1: "Ġakbu, qaddej ta' Alla u tal-Mulej Ġesù Kristu", u 2:1: "Ħuti, tħalltux il-fidi f'Ġesù Kristu, il-Mulej tagħna tal-glorja, mal-ħarsien lejn l-uċuħ." L-isem ta' Ġesu Kristu narawh mela fil-fatt darbtejn fl-ittra f'1:1 u 2:1. Il-fidi ('pistis') hija marbuta fuq kollox kif ser naraw ma' Ġesu' Kristu, il-Mulej tal-glorja, u lejn Kristu Rxoxt (1:1 u 2:1).

Il-Fidi u l-Opri

Hemm realtà radikata fin-natura tal-bniedem, li

l-bniedem iħossu li għandu għatx kbir għaliha. Liema rejaltà mhix xi waħda tanġibbli, imma hija waħda traxxendentali u misterjuża. Dan il-misterjuż ezistenti huwa fenomenu universali u fuq kollox, Hu biss jagħti l-veru sens tal-ħajja lil kull bniedem li hawn fid-dinja. U hawnhekk, li l-bniedem jagħraf il-limiti tiegħu u jħoss il-bżonn ta' rejaltà superjuri li aħna nsejħulha: Alla. Dan huwa process ta' imħabba diżinteressata min-naħa t'Alla, li rrivela "il-pjan kollu mħabba tiegħu" (ara 1 Timotju 6:20; 2 Timotju 1:12-14 u Konċilju Vatikan II, 'Dei Verbum', 9.); u għalhekk qiegħed jagħmel stedina ta' fidi biex il-bnedmin kollha jgħixu din l-istess imħabba. Din il-fidi biblika naraw kontinwament f'diversi personaġġi bibliċi kif naraw fil-Ktieb tal-Għerf 18: 1-4. Il-Patrijarka Abraħam huwa l-Missier tal-fidi fejn Alla nnifsu għaddih mill-prova tal-fidi meta talbu s-sagrifiċċju ta' ibnu Iżakk (ara Ġenesi 15:6).

Din il-fidi twassal lill-bniedem għat-tama fl-eternità fejn il-bniedem jgħix bl-imħabba mal-istess Imħabba, li hu Alla. Il-filosofija griega kienet imdawla minn diversi konċetti, per eżempju: id-dawl 'phos', il-liġi 'nomos' u l-kelma 'logos'. Iżda fuq kollox fl-ebrajk insibu l-kelma 'aman' u 'amin' li tfisser 'tkun sod' jew 'stabilità', 'sikurezza' billi tistrieħ fuq ħaddieħor, u li minn hawnhekk ġejja l-kelma universali 'Amen'. Kliem ieħor ebrajk marbut mal-fidi huwa 'munah', 'hesed', 'chasah', 'yichel', 'batah', u 'neeman'. Fl-assirjak insibu 'temenu' (bil-malti 'temmen) li tfisser 'pedament' u bis-sirjak 'temenu' tfisser 'ħobż ta' kuljum' – (bil-malti 'togħma'). Fl-etjopiku nsibu 'amena' li tfisser 'fiduċja'.

Fil-Ġdid Testment il-kelma 'pistis' għall-fidi tinsab 243 darba. Fil-grieg 'apistos, 'apistia' jew 'apeiseia' tfisser 'nuqqas ta' fidi' u tinsab 67 darba fil-Ġ.T. Kristu jibda proprju l-missjoni tiegħu ta' tagħlim sabiex il-poplu jindem u jemmen kif naraw f'Mark 1:14-15: "Ġesù mar il-Galilea jxandar l-Evanġelju ta' Alla u jgħid: "Iż-żmien

huwa mitmum, u s-Saltna ta' Alla waslet; indmu u emmnu fl-Evanġelju." San Pawl jgħidilna li l-fidi hija f'Alla (1 Tessalonkin 1:8), nemmnu fil-vanġelu (Filippin 1:27 u 1 Tess 2:4), hija fidi fil-verita' (2 Tess 2:12-13), ngħixu għal Alla (Galatin 2:19), fidi fid-demm ta' Kristu (Rumani 3:25) u għalhekk twemmin fi (bil-grieg: 'eis', li tindika moviment lejn) Kristu (Fillipin 1:21 u 2 Timotju 1:12). San Wistin jgħid li l-fidi għandha l-għajnejn: 'habet oculos fides'; waqt li San Tumas jikteb l-istess fejn jgħid l-fidi li għandha l-għajnejn: 'oculata fides'. Huwa jgħid ukoll: "faith is the habit of mind by which eternal life is begun in us, making the intellect assent to things that do not appear". Għalhekk hija meħtieġa ħafna l-fidi, li l-Vatikan l-Ewwel isejħilha: "the full homage of intellect and will to God who reveals" (DS 3008); "The Catholic Church professes that this faith, which is the "beginning" of human salvation" (see Trent, DS 1532), is the supernatural virtue whereby, inspired and assisted by the grace of God, we believe that what he has revealed is true, not because the intrinsic truth of the contents is seen by the natural light of reason but because of the authority of God himself, the revealer, who can neither be deceived nor deceive." (DS 3008). Importanti li ngħidu li l-iktar formula antika tal-fidi hija dik li nsibu fil-Kredu tal-Appostli, (ara Mt 28:19). San Ċirillu ta' Lixandra jikteb: "Il-fidi fi Kristu tnissel l-ogħla forma ta' ndiema". San Irinew ta' Lyons jikteb: "Il-fidi hija teżor imprezzabbli li rridu nibżgħu għalih u nħarsuh bla waqfien għax huwa l-ikbar rigal li rċevejna mingħand Alla u li jrid jiġġedded u jikber fina kostantament".

San Ġakbu jagħti importanza kbira lill-fidi, iżda għalih element importanti tal-fidi hija li għandha tkun marbuta mal-atti tal-karita' u li wieħed jgħin lill-fqir (fidi operattiva; 1:21-27 u 2:14-26). In-nominattiv 'pistis' insibuh 16-il darba fl-ittra, waqt li l-verb 'pisteuo' insibuh tliet darbiet. In-nominattiv fil-fatt jinsab f'1:3 u 6; 2:1 u 5 u 5:15 u 11-il darba f'2:14-26. Il-fidi f'San Ġakbu hija marbuta mal-kredu tax-Shema Israel li nsibu f'Dewt 6:4; Salm 33 :12 u Isaija 65:9. Żgur li San Ġakbu għandu l-lenti tiegħu ta' kif iħares lejn il-fidi, għalkemm dan ma jfissirx li t-tagħlim tal-fidi tiegħu huwa differenti minn ta' awturi sagri oħra, speċjalment minn San Pawl (ara Rumani 3:24-26 u Efesin 2:8-9). Hawnhekk Luteru kiteb ovvjament b'mod mill-iktar żbaljat: "James is flatly against St. Paul and all the rest of Scripture in ascribing justification to works". Sanders ukoll jikteb: "James misundestands Paul"; waqt li Ropes jgħid: "James show no comprehension of what Paul meant by his formula saved by faith and not by works". Bultmann ukoll jikteb: "Paul's concept of faith is utterly misunderstood".

Min-naħa l-oħra diversi biblisti ġustament jaraw armonija bejn Ġakbu u Pawlu, fosthom Marxsen li jikteb: "what James attacks is the idea that the Pauline formula should be accepted as valid with this interpretation of a faith without works. The author brings out what Paul means by faith by means of an addition. In other words, what Paul signifies by faith can now be expressed only by faith and works. His aim is to bring back a Paulinism that has been misinterpreted and distorted to the truly Pauline position." Waqt li Mitton jgħid li: "James is entirely at one with Paul". Anke Santu Wistin fil-bidu tal-knisja, kellu din l-idea: "the statements of the two apostles Paul and James are not contrary to one another when the one says that a man is justified by faith without works, and the other says that faith without works is vain. For the former is speaking of the works which precede faith, whereas the latter, of those which follow on faith, just as even Paul indicated in many places".

Townsend jikteb ukoll: “Where no works exist it must be supposed that no works to demonstrate the reality of his faith, and will find that such ‘faith’ does not justify him at all, for it is not real. After all, it was Jesus who said, ‘’You will know them by their fruits’ (Matt 7:16), and James expounds this emphasis faithfully”. Waqt li C. Ryrie jgħid: “Unproductive faith cannot save, because it is not genuine faith. Faith and works are like a two coupon ticket to heaven. The coupon of works is not good for passage, and the coupon of faith is not valid if detached from works”. Għalhekk mela ma hemm l-ebda kontradizzjoni bejn San Ġakbu u San Pawl. San Pawl jitkellem fuq l-opri qabel il-ġustifikazzjoni waqt li San Ġakbu jitkellem fuq il-fidi wara li l-bniedem ikun diġa’ ġġustifikat.

Fuq l-istess linja kattolika ta’ ħsieb, Hodges jikteb: “a body dies when it loses the spirit which keeps it alive. In the same way, a person’s faith dies when it loses the animating factor of good works.” Fl-aħħarnett Lenski jikteb: “James by no means makes works help to constitute as if works were the life of faith, so that when works are added, we have ‘fides formata’, while without works ‘fides’ would be ‘informata’, the catholic conception of faith, which is rather plain work-righteousness. True gospel works are the native and the necessary product of faith. This faith, which saves before it ever does a single work, saves by embracing Christ and reveals itself by producing love and works of love, wherever they appear, show that real, saving faith is present”.

Kliem ieħor grieg b’rabta mal-fidi u l-fuduċja li nsibu fl-ittra huma: ‘peitho’ f’Ġakbu 3:3; u ‘moichalis’ f’Ġakbu 4:4. Għal San Ġakbu l-fidi hi mela attiva u viżibbli, fidi li tirreżisti għall-provi, fidi li tirbaħ it-tentazzjonijiet (1:12-16), fidi li tobdi lil Alla (1:19-20 u 2:14-26), fidi li tispira azzjoni (1:21-25 u 2:14-26), fidi li twassal għall-kontroll (1:26-27 u 3:1-12), fidi li taġixxi fil-għerf (3:13-18), u fidi li tistenna lill-Mulej ġej (5:7-12). Skont Vouga, it-tema tal-fidi hija tema unifikanti fl-ittra, li naraw id-diviżjoni tal-ittra f’1-2-19a (il-prova tal-fidi); 1:19b-3;18 (l-adeżjoni tal-fidi) u 4:1-5:20 (lealtà tal-fidi).

San Ġakbu rigward il-ħajja tal-fidi u l-ħajja morali, jitkellem mil-liġi (‘nomos’) tal-libertà f’1:25 u mil-liġi regali f’2:8: “Love your

neighbour as yourself" u mil-liġi morali tal-Għaxar Kmandamenti f'2:10. Ġakbu jibda u jispiċċa l-ittra bit-tema tal-fidi kif naraw f'1:3 u 5:15. Huwa jorbot il-fidi mal-għerf kif naraw f'3:17-18: **"**Għax fejn hemm l-għira u l-ġlied, hemm issib it-taqlib u kull xorta ta' ħażen. L-għerf li ġej mis-sema, qabel kollox hu għerf safi, imbagħad hu għerf li jfittex is-sliem, it-tjubija u l-ħlewwa; huwa kollu ħniena u frott tajjeb, bla ma jħares lejn l-uċuħ u bla qerq." Rigward dan Brosend jikteb: "James challenges the reader with an understanding of faith intimately and intricately connected with the whole of human life. Faith is not so much 'known' by its works, like the tree by its fruit, and it is its work, root and branch as well as fruit." F'2:21-25, Ġakbu jurina lil Abraħam bħala eżempju (exemplum) ta' din il-fidi operattiva. Dan il-ħsieb jinsab ukoll f'1 Klement 31:2 "For what reason was our father Abraham blessed? Was it not because he did righteousness and truth through faith?" Interessanti li John Calvin jgħid: "Faith alone saves, but the faith that saves is not alone".

Għal Mussner, Ġakbu huwa kkunsidrat bħala minn tal-ewwel li jisħaq fuq l-imħabba tal-proxxmu u tal-ġustizzja soċjali. Għall-ittra ta' Ġakbu, il-bniedem għandu bżonn li jkun bniedem li jpoġġi l-fidi fil-prattika tal-ħajja. L-ittra ta' Gakbu skont S. Laws, hija d-dokument etiku l-iktar estiż fil-Ġdid Testment. Il-perfezzjoni u l-liġi huma temi importanti. Id-destinatarji ta' din l-ittra jridu għalhekk jkunu: "perfetti u sħaħ, bla ma jkun jonqoskom xejn" (1:4), kif huma perfetti d-doni t'Alla (1:17), u l-"liġi perfetta tal-ħelsien" (1:25), u l-fidi ta' Abraħam (1:25). Perfett huwa dak li ma jidnibx fil-kelma (3:1).

Eskatoloġija u Soterjoloġija

L-ittra tgħallem li l-aħħar żmien ta' l-istorja beda u l-Imħallef huwa qrib: "he parousia tou kyrion engiken", "Stabru intom ukoll; qawwu qalbkom, għax il-miġja tal-Mulej hi fil-qrib" (5:8), u li l-ġudizzju jappartjeni għal Alla li huwa l-uniku Imħallef: "Wieħed biss huwa dak li jagħmel il-liġi, wieħed biss l-imħallef: dak li għandu s-setgħa jeħles u jeqred (4:12). Għall-ġust hija mwiegħda l-kuruna tal-ħajja: "Hieni l-bniedem li jistabar fit-tiġrib, għax wara li jkun għeleb it-tiġrib, jaqla' l-kuruna tal-ħajja li l-Mulej wiegħed lil dawk li jħobbuh." (1:12). Il-foqra huma l-werrieta tas-Saltna: "Isimgħu, ħuti għeżież: mhux Alla kien li għażel lill-foqra għad-dinja biex jistagħnew fil-fidi u jsiru werrieta tas-Saltna li hu wiegħed lil dawk li jħobbuh? (2:5). Il-komunità nisranija hija l-frott tal-ħolqien eskatoloġiku ġdid ta'Alla (1:18).

L-imgħallmin li ma jistħoqqilhomx dan it-titlu jgħaddu minn ġudizzju iebes: "Ħuti, la ssirux ħafna minnkom għalliema, għax tafu li aħna li ngħallmu nkunu ġġudikati b'reqqa akbar" (3:1). It-tnax-il tribù ta' Israel huma l-ewwel frott ('aparche') ta' Israel il-ġdid. Huma l-ewwel frott tal-kreaturi ('ktismaton') ta' Alla. Il-kelma 'ktisma' nsibuha ħafna fil-kotba tal-Għerf, għaliex proprju l-awtur ta' din l-ittra ukoll irid juri l-veru għerf sabiex wieħed jasal għat-tama eskatoloġika lejn 'Alla tad-dwal', 'pater ton photon' (ara Ġenesi 1:14-15, ara wkoll Testment ta' Abraħam 7:6 'pater tou photos', 'father of the light'). L-għerf jgħin lin-nisrani jirbaħ it-tentazzjoni li tiġi mill-konkupixxenza u mhux minn Alla (1:13-15). Dak kollu li hu tajjeb hu ġej minn Alla: "La titqarrqux, aħwa għeżież tiegħi. Kull ħaġa tajba li tingħata u kull don perfett jiġi mis-sema, jinżel mingħand il-Missier, l-għajn tad-dawl, li fih ma hemm ebda tibdil u anqas dell ta' tidwir" (1:16-17).

F'Ġakbu 5:7-11 naraw li l-parusija tal-Mulej hija fil-qrib: 'eos tes parousias tou kuriou', il-Miġja tal-Mulej bħala Mħallef. Ġakbu jsemmi

wkoll lill-profeta Elija (ara 1 Slaten 18:36-40) li huwa persuna eskatoloġika per eċċellenza. Il-maħfra mid-dnubiet hija meqjusa fl-ittra bħala don eskatoloġiku kif naraw f'5:15: "it-talba tal-fidi ('he euche tes pisteos') ssalva lill-marid, u l-Mulej iqajmu; u jekk ikun għamel xi dnubiet, jinħafrulu", waqt li l-foqra jirċievu 'il-kuruna ('stephanos') tal-ħajja ('tes zoes') f'1:12: "Hieni l-bniedem li jistabar fit-tiġrib, għax wara li jkun għeleb it-tiġrib, jaqla' l-kuruna tal-ħajja li l-Mulej wiegħed lil dawk li jħobbuh" (ara ukoll Żakkarija 6:14), u werrieta tas-saltna f'2:5: "Isimgħu, ħuti għeżież: mhux Alla kien li għażel lill-foqra għad-dinja biex jistagħnew fil-fidi u jsiru werrieta tas-Saltna li hu wiegħed lil dawk li jħobbuh?" In-nisrani quddiem it-tiġrib ma għandux jaqta' qalbu imma jikkontrolla lilu nnifsu (1:14). San Ġakbu jgħallem li t-tiġrib ma jiġix minn Alla: "Waqt li nkunu mġarrbin, araw li ħadd ma jgħid: Alla qiegħed iġarrabni, għax Alla ma jistax iġarrab għall-ħażin, u anqas ma jista' jiġġarrab" (1:13).

Għalhekk l-ittra kollha turi li min jemmen qiegħed iħares lejn il-futur għat-tama eskatoloġika tas-salvazzjoni (eskatoloġija magħquda mas-soterjoloġija). C.B. Amphoux jgħid li l-ittra hija ċċentrata fuq is-soterjoloġija. Għalhekk l-ittra ssejjaħ għall-perfezzjoni ('teleion') kif insibu f'1:4 kif diġà rajna. Skont Nickelsburg fl-1977 jikteb: 'in the epistle of James the future calls the oppressed community to faith, courage and joy in the present". Aktar milli deskrizzjoni apokalittika, fl-eskatoloġija ġakobina, iktar insibu sejħa għall-etika, għall-imġiba tassew nisranija u riflessjoni fuq it-Torah, li tagħmel mill-ittra ta' Ġakbu waħda sapjenzjali fil-Ġdid Testment. L-eskatoloġija għalhekk tfissrilna l-ferħ quddiem il-prova ('peirasmos', 1:2 u 1:12) fid-dawl tal-premju etern, 'eschatologische Vorfreude', 'anticipated joy' (J. Thomas).

Bibliografija

Alana, O.E., "A word with the rich (James 5:1-6) Part II", in *Verbum et Ecclesia* 24 (2003) 292-305.

Allison, D.C., "James through the centuries", in *American Theological Inquiry. A Biannual Journal of Theology, Culture and History* 7 (2014) 11-16.

Allison, D.C., *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of James*, New York 2013.

Baker, W.R., "Christology in the Epistle of James", in *EvQ* 74 (2002) 47-58.

Batten, A.J., *What they are saying about the Letter of James?*, New York 2009.

Burchard, C., *Der Jakobusbrief*, HNT 15, Tubingen 2000.

Davids, P.H., "The Catholic Epistles as a canonical Janus: A New Testament glimpse into Old and New Testament Canon Formation", in *Bulletin for Biblical Research* 19 (2009) 403-416.

Edgar, D.H., "Has not God chosen the poor? The social setting of the Epistle of James", in *Journal for the New Testament Supplement Series* 206, Sheffield 2001.

Fabris, R., *Lettera di Giacomo: Introduzione, versione, commento*, Bologna 2004.

Hartin, P.J., *James, First Peter, Jude, Second Peter, New Collegeville Bible Commentary*, NT 10, The Liturgical Press 2006.

Hartin, P.J., "The Letter of James: Faith leads to action (the indicative leads to the imperative)", in *Word and World* 35 (2015) 222-230.

Holloway, G., "James as New Testament Wisdom Literature", in *Leaven* 8 (2000).

Johnson, L.T., *Brother of Jesus, Friend of God: Studies in the Letter of James*, Grand Rapids (MI) 2004.

Jovanovic, M., "Franz Mussner's interpretation of the Epistle of James and its impact on Jewish-Christian Dialogue", in *Unity and Dialogue* 75 (2020) 119-139.

Juguilon, A., "Orthodoxy, Orthopraxis, and orthokardia: a reflection on the Letter of James", in *Obsculta* 8 (2015) 83-93.

Kamell, M.J., "The implications of grace for the ethics of James", in *Biblica* 92 (2011) 274-287.

Kirk, J.A., "The meaning of Wisdom in James: Examination of a hypothesis", in *NTS* 16 (1969) 24.

Kloppenberg Verbin, J.S., "Patronage avoidance in James", in *HTS* 55 (1999) 755-785.

Laws, S., *The Epistle of James*, London 1980.

Lemaire, A., "Burial box of James the Brother of Jesus. Earliest Archaeological evidence of Jesus found in Jerusalem", in *Biblical Archaeology Review* 28 (2002) 24-70.

Lenski, R.C.H., *The Interpretation of the Epistle to the Hebrews and the Epistle of James*, Minneapolis 1966.

Llewelyn, S.R., "The Prescipt of James", in *NovT* 39 (1997) 385-393.

Lockyer, H., *All the Apostles of the Bible*, London 1972.

Lodge, J.G., "James and Paul at Cross-Purposes? James 2:22", in *Bib* 62 (1981) 195-213.

Macarthur, J.F., "Faith according to the Apostle James", in *JETS* 33 (1990) 13-34.

Mayor, J.B., *The Epistle of St. James. The Greek Text with Introduction Notes and Comments*, London 1910.

McLaren, J.S., "Ananus, James, and Earliest Christianity. Josephus' account of the death of James", in *JTS* 52 (2001) 1-25.

Meynet, R., *Trattato di Retorica Biblica*, Retorica Biblica 10, Bologna 2008.

Mitton, C.L., *James*, Grand Rapids (MI) 1966.

Moo, D.J., *The Letter of James*, Pillar New Testment Commentary, Grand Rapids (MI) 2000.

Mussner, F., *La lettera di Giacomo*, Brescia 1970.

Myllykoski, M., "James the Just in History and Tradition: perspectives of past and present scholarship (Part II)", in *Currents in Biblical Research* 6 (2007) 11-98.

Pavelcik, J., "Isaianic Variations in the Letter of James", in *Theologica* 9 (2019) 117-133.

Popkes, W., *Der Brief des Jakobus*, Leipzig 2001.

Van der Merwe, D.G., "The impact of the economic system on social and labour relations in the early church as revealed in the Letter of James", in *Verbum et Ecclesia* 33 (2012) 1-12.

Weaver, J.A., "The Heart of the Law: Love your neighbour (Jas 2:8-13)", in *Review & Expositor* 108 (2011) 445-446.

Witherington, B., *Letters and Homilies for Jewish Christians: A socio-rhetorical commentary on Hebrews, James, and Jude,* Downers Grove (IL) 2007.